УДК 343.46 (347.77; 347.78)

Харченко В.Б.
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
господарського, адміністративного права
та процесу Сумського державного університету

Суспільно небезпечні наслідки злочинного порушення прав на об ‘єкти інтелектуальної власності: проблеми визначення ознак потерпілого

Анотація: У статті розглядається питання суспільно небезпечних наслідків як ознаки злочинів у сфері інтелектуальної власності; обґрунтовується необхідність їх встановлення, спираючись на характеристику володаря прав на результати творчої діяльності та засоби індивідуалізації; аналізуються проблеми визначення ознак володаря прав на такі об’єкти.

Ключові слова: злочини у сфері інтелектуальної власності; суспільно небезпечні наслідки; матеріальна шкода; потерпілий.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы общественно опасных последствий как признака преступлений в сфере интеллектуальной собственности; обосновывается необходимость их определения исходя из характеристики обладателя прав на результаты творческой деятельности и средства индивидуализации; анализируются проблемы установления признаков обладателя прав на такие объекты.

Ключевые слова: преступления в сфере интеллектуальной собственности; общественно опасные последствия; материальный ущерб, потерпевший.

Summary: In the article the questions about socially dangerous consequences as attributes of crimes in the field of intellectual property are viewed; the necessity of their determination is grounded coming from description of possessor of rights on the results of creative activity and mean of individualization; the problems of establishment of signs of harm caused by the rights are analysed on such objects.

Key words: crimes in the field of intellectual property; socially dangerous consequences; financial harm; victim.

Заподіяння матеріальної шкоди у значному, великому або особливо великому розмірі є вирішальною ознакою об'єктивної сторони більшості злочинів, що посягають на результати інтелектуальної діяльності та засоби індивідуалізації. Саме настання суспільно небезпечних наслідків перетворюють посягання у сфері інтелектуальної власності на злочин, їх розмір та тяжкість водночас стають і критерієм оцінки вчиненого, що дозволяє проводити розмежування з правопорушеннями та виступає найважливішим критерієм криміналізації згаданих діянь. Спричинена шкода особистим немайновим та (або) майновим правам інтелектуальної власності та її розмір індивідуалізують злочин, визначають його значення, впливаючи на кваліфікацію вчиненого, розмір і вид покарання чи наявність підстав для звільнення від кримінальної відповідальності та покарання.

На загальну думку, будь-який наслідок є ніщо інше, як «настання шкідливих змін в об'єкті злочинного посягання» [1, с. 10, 18]. Зазначене положення в науці кримінального право загальновідоме і не підлягає серйозній критиці. Дійсно, наслідки злочинів у сфері інтелектуальної власності як результат злочинної поведінки (дії чи бездіяльності) особи, визначаються нами насамперед як руйнування соціального в об'єкті злочину – відносинах права на об'єкти інтелектуальної власності, що охороняються законом про кримінальну відповідальність.

Одночасно не можна погодитися з ототожненням наслідків та об'єкта злочину [2, с. 11] на тій підставі, що шкода злочином впливає не лише на суспільні відносини, а і на певний предмет або особу [3, с. 63]. Під наслідками у кримінальному праві розуміються зміни в предметах, суспільних відносинах та зміни, що відбуваються у психіці іншої особи чи багатьох людей, тобто зміни будь-якого об'єкта, що перебуває поза свідомістю суб'єкта [4, с. 59].

Суспільно небезпечні наслідки злочинів у сфері інтелектуальної власності є результатом впливу на об'єкт посягання, але, на відміну від нього, стають анти цінністю, матеріальною шкодою певного виду та розміру. При визначенні суспільно небезпечних наслідків злочинів у сфері інтелектуальної власності законодавець спирається на те, що вони можуть виявлятися як фактична шкода у чітко визначеній сфері («матеріальна шкода» – статті 176, 177 та 229 КК) чи будь-якій сферах («істотну шкоду» – статті 231 та 232

КК), що перебувають в зоні впливу об'єкта злочинного посягання на результати інтелектуальної діяльності та засоби індивідуалізації, або їм визначаються. Тому суспільно небезпечні наслідки одночасно вказують на об'єкт, але не належать йому, а утворюють самостійну соціально-нормативну категорією – шкоду.

Соціальний аспект суспільно небезпечних наслідків цієї групи злочинів зумовлений об'єктом як соціально значущою цінністю, а, відповідно, наслідки – це шкідливі зміни, небажані для творців та власників прав інтелектуальної власності, що виражаються у спричиненні зазначеним особам матеріальної або істотної шкоди. Тому ми вважаємо за можливе підтримати позицію П. А. Фефелова, що сутність злочину, його небезпеку для суспільства треба шукати не лише в матеріальному збитку (об'єктивній шкоді), а й у соціальних витратах, що охороняються кримінальним правом [5, с. 26-27].

Спричинення шкоди власникам прав на об'єкти інтелектуальної власності та порушення їх особистих майнових та (або) немайнових прав на зазначені об'єкти слід визнати питаннями, що відносяться до сфери цивільного та господарського судочинства. Саме тому, на нашу думку, зазначення в законі про кримінальну відповідальність певного розміру або обсягу спричиненої шкоди слід розуміти як єдиний можливий механізм виокремлення із всієї сукупності посягань на результати творчої діяльності та засоби індивідуалізації саме таких, що за своїм рівнем та характером відповідають суспільній небезпечності такого соціального явища як злочин.

Нормативний момент суспільно небезпечних наслідків злочинів у сфері інтелектуальної власності визначає їх конкретний розмір («значний розмір», «великий розмір», «особливо великий розмір») та видові розходження («матеріальна» або «істотна» шкода). Завдяки нормативній визначеності наслідків більшості злочинів у сфері інтелектуальної власності в КК, всі інші шкідливі зміни, що відбуваються внаслідок конкретної протиправної поведінки особи, не впливають на кваліфікацію вчиненого і не визначають характер злочину. У разі вчинення злочину наведеної групи, кількісна міра шкоди означає масштаби, розмір порушення прав на об'єкти інтелектуальної власності, порушення як особистих, так і майнових прав власника прав на об'єкт, або взагалі припинення (руйнацію) таких прав.

Якісний бік шкоди визначає тяжкість наслідків для власників

права на такі об'єкти.

Розкриваючи сутність (соціальну сутність) наслідків у злочинах, що посягають на результати творчої діяльності, слід враховувати передусім те, що в результаті вчинення такого злочину власник прав на об'єкти зберігає за собою особисті немайнові та (або) майнові права інтелектуальної власності, а порушене право підлягає поновленню. Але із цього загального правила слід виокремити порушення права інтелектуальної власності на комерційну таємницю, майнові права щодо якої не можуть бути поновлені через втрату предметом злочину ознак правової охорони [6, с. 45].

На перший погляд визначення суспільно небезпечних наслідків, передбачених статтями 176, 177 та 229 КК України, не викликає будь-яких складнощів. Чинний закон про кримінальну відповідальність пов'язує їх наявність із спричиненням (заподіянням) матеріальної шкоди у значному розмірі (ч. 1), у великому розмірі (ч. 2) та в особливо великому розмірі (ч. 3). Одночасно, примітка до ст. 176 указує, що у статтях 176 та 177 КК матеріальна шкода вважається завданою в значному розмірі, якщо її розмір у двадцять і більше разів перевищує НМДГ, у великому розмірі – якщо її розмір у двісті і більше разів перевищує НМДГ, а завданою в особливо великому розмірі – якщо її розмір у тисячу і більше разів перевищує НМДГ. Повністю аналогічний (ідентичний) зміст має і примітка до ст. 229 КК. Зазначене дає нам підстави системно розглядати зазначену ознаку об'єктивної сторони наведених злочинів у їх сукупності.

Більшість авторів вважає за доцільним лише вказати на передбаченість таких суспільно небезпечних наслідків як обов'язкова ознака складу злочину [7, с. 85, 135]. І. О. Зінченко зазначає, що злочини, передбачені статтями 176 та 177 уважаються закінченими з моменту настання матеріальної шкоди у певному розмірі та встановлення необхідного причинного зв'язку між діянням і наслідками [8, с. 185, 192]. Але, на нашу думку, складність зазначеного питання у кримінальному праві України полягає у тому, що не розглядається взагалі або розглядається не у повному обсязі питання, кому саме злочином спричиняється матеріальна шкода, а, відповідно, – вирішення питання про наявність або відсутність складу зазначенихзлочинів та кваліфікації злочинної поведінки особи за ч. 1, ч. 2 або ч. 3 статей 176, 177 та 229 ККУ.

Щодо змісту права власності на об'єкти інтелектуальної власності, то воно є достатньо складним як за кількістю власників зазначених прав, так і за своїм змістом. По-перше, одна й та ж сама особа, відповідно до закону або договору, може бути власником прав інтелектуальної власності на один об'єкт (наприклад, виконання) і одночасно не мати відповідних прав на інший об'єкт права інтелектуальної власності (наприклад, твір), що є складовою частиною першого об'єкту. По-друге, одна й та ж сама особа (наприклад, автор твору) може володіти особистими немайновими правами на зазначений об'єкт, але виключні майнові права щодо цього об'єкту можуть належати іншій особі (наприклад, у разі їх передачі повністю або частково іншій особі чи щодо об'єкту права інтелектуальної власності, який був створений у зв'язку з виконанням трудового договору). І це, безумовно, необхідно враховувати при визначенні підстав кримінальної відповідальності за злочини, що посягають на результати інтелектуальної, творчої діяльності та засоби індивідуалізації – вони не можуть бути побудовані за аналогом складів злочинів проти власності (Розділ VI Особливої частини КК), в яких сам факт вчинення протиправного діяння не власником майна, як правило, є достатнім для настання суспільно небезпечних наслідків.

Зазначаючи особу, якій спричиняється шкода (суспільно небезпечні наслідки) щодо злочинів у сфері інтелектуальної власності (на відміну від права власності на речі), неможливо лише указати, що ця особа є власником прав. Необхідно встановити та визначити власником прав саме на який об'єкт є особа, а також щодо порушення яких саме прав було вчинено посягання – особистих немайнових чи (та) виключних майнових прав інтелектуальної власності та хто саме є власником зазначених прав. Якщо щодо встановлення обставин першої групи органи досудового слідства та суду ще проводять певні дії, зумовлені окремими підставами кримінальної відповідальності, то щодо другої групи дослідження не проводяться взагалі.

Питанню щодо встановлення власників прав інтелектуальної власності, а також повноважень інших осіб щодо порушених прав суди жодної уваги не приділяють. Так, вироком Приморського районного суду міста Одеси від 11 жовтня 2010 року у кримінальній справі № 1-2064/2010 р. було засуджено особу за

порушення авторських прав на програмне забезпечення корпорації «Microsoft», але у вироку суду зазначається, що матеріальна шкода була спричинена юридичній фірмі ТОВ «ЛЕКСФОР», що визнана цивільним позивачем у справі [9]. Але, у цьому самому вироку вказується, що «…фірма ТОВ «ЛЕКСФОР» є офіційним представником корпорації «Microsoft» (США) на території України з питань захисту авторських прав на комп'ютерні програми, виготовлені корпорацією «Microsoft» (Microsoft Windows XP SP2, Microsoft Windows 7 Ultimate)». Спричинення матеріальної шкоди саме зазначеній фірмі було б можливо за умов передачі їй корпорацією «Microsoft» майнових прав на використання або права дозволяти використання наведених комп'ютерних програм, чого, виходячи із змісту вироку суду, не було. Власником виключних прав на програмне забезпечення є та залишається корпорація «Microsoft», і зазначеними діями саме їй таке порушення завдало матеріальної шкоди у значному розмірі.

В іншому випадку, вироком Авдіївського міського суду Донецької області у кримінальній справі від 20 серпня 2010 року № 1-196/2010 р. була засуджена особа за порушення авторських прав на програмне забезпечення корпорації «Adobe Systems Inc.», корпорації «Microsoft» та ЗАТ «1С Акционерное общество» [10]. У вироку зазначається, що особа своїми злочинними діями спричинила шкоду власникам авторських прав на комп'ютерні програми корпорації «Adobe Systems Inc.» – у розмірі 7183 грн., корпорації «Microsoft» – на загальну суму 3964 грн., ЗАТ «1С Акционерное общество» – у розмірі 5100 грн., усього спричинено матеріальну шкоду в значному розмірі на загальну суму 16247 грн., що судом розглядається як підстава засудження особи за ч. 1 ст. 176 КК України. Але у подальшому вказується лише на цивільний позов, заявлений представниками корпорації «Microsoft» та його задоволення. Щодо спричинення порушенням авторських прав на програмне забезпечення шкоди корпорації «Adobe Systems Inc.» та ЗАТ «1С Акционерное общество», а також відшкодування такої шкоди, питання у вироку суду взагалі не ставиться та не розглядається. Але розмір завданої шкоди тільки корпорації «Microsoft» не достатній для розгляду вчиненого як злочину, і зазначена особа підлягає адміністративній відповідальності, а не кримінальному покаранню.

На нашу думку, немає необхідності підкреслювати, що неправильне визначення особи, якій було спричинено матеріальну шкоду, так само як і не встановлення таких осіб, засвідчує відсутність суспільно небезпечних наслідків (завдання матеріальної шкоди у певному розмірі), які у статтях 176, 177 та 229 КК є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони і відсутність яких виключає підстави кримінальної відповідальності. На жаль, але зазначене ставлення органів досудового слідства та суду до встановлення кола осіб, яким належать права на об'єкти інтелектуальної власності, є системним порушенням чинного законодавства України.

Згадане питання вже було предметом розгляду Верховного Суду України, який ще 1 січня 2006 року зазначав, що «…не вживаються заходи для з'ясування даних про суб'єкта права інтелектуальної власності, якого не повідомляють про порушення його прав. У більшості справ не містяться запити до Департаменту щодо наявності в Україні організацій, які представляють інтереси вітчизняних та закордонних фірм. Це питання залишається поза увагою і під час адміністративного розслідування, і в ході судового провадження» [11]. Єдиний державний реєстр судових рішень не містить жодного вироку суду у кримінальних справах за 2010 рік (в цілому понад 120 вироків), в якому зазначене питання було вирішено відповідно до чинного законодавства. Тому наведення подальших прикладів таких порушень ми вважаємо за недоцільне.

Безумовно, процес установлення особи або кола осіб, яким порушенням прав на об'єкти інтелектуальної власності була спричинена матеріальна шкода у визначеному законом розмірі, має складний характер та потребує значних зусиль правоохоронних та судових органів. Але за наявності сумніву в оцінці доказів – в кримінально-процесуальному праві існує визнане теорією та закріплене в одній з постанов ще Пленуму Верховного Суду СРСР [12, с. 385-389] положення, що сумніви трактуються на користь обвинуваченого. Міжнародно-правові пакти про права людини також виходять з позиції, згідно з якою недоліки в законодавстві, сумнівні положення не можуть погіршувати положення людини. Конституція України в ч. 3 ст. 62 прямо вказує, що усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь. Видається, що наведене правило слід поширити й на матеріальне кримінальне право. Разом з тим, наяв-

ність сумнівних з позиції кваліфікації зазначених положень свідчить про недоліки кримінального закону й необхідність його вдосконалення. Так, В. О. Навроцький уважає за потрібне закріпити у КК України правило про кваліфікацію вчиненого в подібних ситуаціях [13, с. 429]. Відповідні положення були відомі ще римському праву. У найвідомішій його пам'ятці – Дигестах Юстиніана закріплені положення: in poenalibus causis benignius interpretandum est; in dubiis — mitium (в кримінальних справах закон тлумачиться поблажливо для підсудного; у сумнівних випадках – тим більше); interpreattione legum poena mollindae sunt quam asperandea (тлумачення закону про покарання має бути швидше м'яким, ніж суворим) [14, с. 127].

Також, виходячи із сукупності та множинності прав, необхідно розглянути питання щодо того, які саме немайнові або які саме майнові права інтелектуальної власності, що належать особі відповідно до закону чи договору, були порушені при вчиненні злочину. Зазначене зумовлює та обставина, що згідно ч. 3 ст. 423 ЦК особисті немайнові права інтелектуальної власності не залежать від майнових прав інтелектуальної власності. Власником майнових прав на об'єкти інтелектуальної власності такі права можуть бути передані відповідно до закону повністю або частково іншій особі (ст. 427 ЦК). На практиці достатньо поширеною стає ситуація, коли особисті немайнові права належать одному власникові, а майнові права – іншому, або частина майнових прав належить одній особі, а певна частина прав (наприклад, право на використання об'єкта права інтелектуальної власності) нею була передана іншій особі. Наведене, безумовно, має значення для встановлення у кожному окремому випадку вчинення злочину, передбаченого ст. 176, ст. 177 або ст. 229 КК, особі, якій було завдано матеріальної шкоди у значному, великому або особливо великому розмірі.

Також, уважаємо за необхідне ще раз звернути увагу на те, що згадані злочини передбачають посягання на авторське право, суміжне право, право на винахід, корисну модель, промисловий зразок або знак для товарів і послуг, фірмове найменування, кваліфіковане зазначення походження товару певного, окремого, чітко визначеного власника зазначених прав на окремий самостійний об'єкт права інтелектуальної власності. Саме тому за загальним

правилом у разі посягання винної особи на декілька речей, кожна з яких самостійно (окремо) належить на праві власності окремим особам, вчинене завжди розглядалося та розглядається як декілька діянь, кожне з яких утворює самостійне посягання, а за наявністю інших об'єктивних та суб'єктивних ознак – самостійний злочин. Спираючись на це, як один єдиний злочин, що посягає на право інтелектуальної власності щодо декількох об'єктів зазначеного права або щодо декількох власників прав інтелектуальної власності, кожному з яких належить особисте немайнове та (або) майнове право на самостійний (окремий) об'єкт зазначених прав, слід розглядати лише випадки, коли ці посягання об'єднані одним єдиним умислом винного.

Тільки за таких умов розмір завданої злочином шкоди декільком власникам прав інтелектуальної власності щодо декількох самостійних об'єктів зазначених прав може підсумовуватися та розглядатися судом як одна єдина матеріальна шкода, що була завдана вчиненням злочину та впливає на кваліфікацію діяння за відповідною частиною статей 176, 177 та 229 КК України. У всіх інших випадках кожне посягання щодо прав інтелектуальної власності конкретного власника прав та щодо конкретного об'єкта таких прав повинно розглядатися як самостійне, окреме посягання і з урахуванням розміру завданої матеріальної шкоди кваліфікуватися як злочин або інше правопорушення.

Дуже цікавим, але таким, що суперечить положенням законодавства України, є вирок Ратнівського районного суду Волинської області від 15 жовтня 2010 року у кримінальній справі № 1-85/2010 р. щодо визнання особи винним у вчиненні злочинів, передбачених ч. 1 ст. 176 та ч. 1 ст. 203-1 КК України [15]. Розглядаючи кримінальну справу за фактом порушення авторського права, суд визнав власником таких прав ТОВ «Інтер-Фільм», якому не належать ні особисті немайнові, ні виключні майнові права на аудіовізуальні твори, вилучені у винного, оскільки ТОВ «Інтер-Фільм» тільки представляє інтереси власників аудіовізуальних творів на території України. Суд також двічі врахував одну і ту ж саму ознаку – розмір матеріальної шкоди, завданої власникам прав інтелектуальної власності (із розрахунку: 277 примірників творів вартістю 65 грн. кожен на загальну суму 18 005 грн.) – перший раз, як суспільно небезпечні наслідки, передбачені ч. 1 ст. 176 КК, та

другий – значний розмір незаконного зберігання, реалізації та переміщення дисків для лазерних систем зчитування (ч. 1 ст. 203-1 КК).

Зазначене засвідчує грубе порушення вимог ст. 61 Конституції України, повне ігнорування суддею ознак складу злочину, передбаченого ст. 203-1 КК, та постановлення свідомо неправосудного вироку. При цьому суддею рішення про конфіскацію та знищення 294 контрафактних дисків формату «DVD» [1], вилучених у винної особи, було прийнято двічі, спочатку при засудженні особи за ч. 1 ст. 176 КК, а потім за ч. 1 ст. 203-1 КК: «… призначивши покарання:

– за ч. 1 ст. 176 КК України у вигляді один рік позбавлення волі з конфіскацією 294 «DVD» дисків та їх знищенням.

– за ч. 1 ст. 203-1 КК України у игляді один рік позбавлення волі з конфіскацією 294 «DVD» дисків та їх знищенням...».

Також слід звернути увагу, що статті 176 та 177 КК натепер передбачені розділом V Особливої частини КК «Злочини проти виборчих, трудових та інших прав і свобод людини і громадянина», родовим об'єктом яких є саме права і свободи людини і громадянина. Одночасно ст. 54 Конституції України, що гарантує свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності та є передумовою кримінальної відповідальності за наведені посягання, також передбачена розділом II Конституції «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». На можливість вчинення цих злочинів тільки за умов порушення особистих немайнових та (або) майнових прав інтелектуальної власності саме і виключно громадян (фізичних осіб) також неодноразово наголошувалося фахівцями кримінального права України [16, с. 160-162; 17, с. 180].

Але судова практика свідчить про застосування наведених норм і у разі порушення прав на об'єкти інтелектуальної власності, власниками яких є юридичні особи (товариства, установи, корпорації, фірми тощо). В Єдиному реєстрі судових рішень зараз всі без виключення вироки місцевих та апеляційних судів за статтями 176

[1] Звідки взялися ще 17 контрафактних носіїв інформації (дисків формату «DVD») і чому вони не кваліфікувалися як дії винного, у вироку суду будь-якої інформації не наводиться. Як доведено, на вказаних носіях знаходилися аудіовізуальні твори інтереси власників яких не представляло ТОВ «Інтер-Фільм», а встановлювати власників прав на зазначені твори не хотіли ані органи досудового слідства, ані суд.

та 177 КК України стосуються порушення прав на об'єкти інтелектуальної власності, власниками яких виступають тільки юридичні особи. Таке застосування зазначених норм указує на використання судами України аналогії закону про кримінальну відповідальність, а саме кваліфікацію діянь за подібністю ознак об'єктивної сторони порушення права на об'єкти інтелектуальної власності, володільцями яких є громадяни (фізичні особи), та порушення таких самих прав, що належать підприємствам, установам, організаціям (юридичним особам), що безпосередньо є грубим недотриманням вимог ч. 4 ст. 3 КК України.

Література

1. Кузнецова Н. Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности [Текст] / Н. Ф. Кузнецова. – М. : Госюриздат, 1958. – 219 с.

2. Михлин А. С. Последствия преступления [Текст] / А. С. Михлин. – М. : Юрид. лит., 1969. – 104 с.

3. Благов Е. В. Механизм причинения вреда объекту преступления [Текст] / Е.В. Благов // Совершенствование уголовного законодательства. Межвузовский сборник. – Красноярск : Краснояр. ун-т, 1989. – С. 63-69.

4. Дурманов Н. Д. Понятие преступления [Текст] / Н. Д. Дурманов ; отв. ред. : М. Д. Шаргородский. – М.; Ленинград : АН СССР, 1948. – 315 с.

5. Фефелов П. А. Общественная опасность преступного деяния и основание уголовной ответственности [Текст] : Основные методологические проблемы / П. А. Фефелов ; отв. ред. М. И. Ковалев. – М. : Юрид. лит., 1972. – 151 с.

6. Харченко В. Б. Комерційна таємниця: проблеми охорони за кримінальним законодавством України та напрямки її вдосконалення [Текст] / В. Б. Харченко // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2008. – № 6. – С. 42-52.

7. Нерсесян А. С. Кримінально-правова охорона прав інтелектуальної власності [Текст] : монографія. – Хмельницьк. : Хмельницький ун-т управління та права, 2010. – 192 с.

8. Зінченко І. О. Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина [Текст] : монографія / І. О. Зінченко ; Акад. правових наук України ; Ін-т пробл. вивч. злочинності. – Х. : СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. – 320 с.

9. Вирок Приморського районного суду міста Одеси від 11 жовтня 2010 р. у справі № 1-2064/2010 р. [Електронний ресурс] // Єдиний

державний реєстр судових рішень : [веб-сайт]. – Режим доступу : http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/12168419 (12.01.2011).

10. Вирок Авдіївського міського суду Донецької області від 20 серпня 2010 р. у справі № 1-196/2010 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень : [веб-сайт]. – Режим доступу : http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/11300837 (12.01.2011).

11. Узагальнення застосування судами законодавства у справах про адміністративні правопорушення у сфері інтелектуальної власності (статті 51-2, 164-9 КпАП) [Електронний ресурс] : від 1 січня 2006 р. // Верховна Рада України : [офіц. веб-сайт]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=na018700-06 (12.01.2011).

12. Про судовий вирок [Текст] : постанова Пленуму Верховного Суду СРСР від 30 червня 1969 р. № 4 // Сборник постановлений Пленума и определений коллегий Верховного Суда СССР по уголовным делам : 1959 – 1971 г.г. / сост. : Л. Г. Алексеева, Г. З. Анашкин ; отв. ред. : А. А. Ефанов, М. Е. Карышев, Ю. А. Лукашов, В. А. Серов, П. И. Скоморохов. – М. : Юрид. лит., 1973. – С. 385-389.

13. Навроцький В. О. Теоретичні поняття кримінально-правової кваліфікації [Текст] / В. О. Навроцький ; Львів. держ. ун-т ім. І. Франка. – К. : Атіка, 1999. – 464 с.

14. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації [Текст] : навч. посіб. / В. О. Навроцький. - 2-ге вид. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 512 с.

15. Вирок Ратнівського районного суду Волинської області від 15 жовтня 2010 р. у справі № 1-85/2010 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень : [веб-сайт]. – Режим доступу : http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/11670333 (12.01.2011).

16. Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина [Текст] : (розділ V Особливої частини КК України) / С. Я. Лихова ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 573 с.

17. Хавронюк М. І. Довідник з особливої частини Кримінального кодексу України [Текст] / М. І. Хавронюк. – К. : Істина, 2004. – 504 с.